

ÜDFÜVÎ'NİN EL-İMTÂ' BÎ-AHKÂMÎ'S-SEMÂ' KİTABI BAĞLAMINDA MÛSİKÎ MESELELERİ NE ÖZGÜN VE BÜTÜNCÜL YAKLAŞIMI

Sema DİNÇ*

Makale Bilgisi

Makale Türü: Araştırma Makalesi, **Geliş Tarihi:** 21 Kasım 2024, **Kabul Tarihi:** 30 Mart 2025, **Yayın Tarihi:** 31 Mart 2025, **Atıf:** Dinç, Sema. "Üdfüvî'nin *el-İmtâ' bi-Ahkâmî's-Semâ'* Kitabı Bağlamında Mûsikî Meselelerine Özgün ve Bütüncül Yaklaşımı". *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 25/1 (Mart 2025): 783-811.

DOI: 10.33415/daad.1589061

Article Information

Article Types: Research Article, **Received:** 21 November 2024, **Accepted:** 30 March 2025, **Published:** 31 March 2025, **Cite as:** Dinç, Sema. "Al-Udfuwî's Unique and Holistic Approach to Musical Issues in the Context of *al-İmtâ' bi-Ahkâmî as-Samâ'*". *Journal of Academic Research in Religious Sciences* 25/1 (March 2025): 783-811.

DOI: 10.33415/daad.1589061

Öz

İslâm kültüründe mûsikînin hükümlerini ele alan semâ' kitapları arasında Memlûkler döneminde yaşamış Şâfiî mezhebinden Cafer b. Saleb b. Hassâm Üdfüvî'nin (ö. 748/1347) yazdığı eser içeriği ve prensipleri itibarıyla öne çıkmaktadır. *el-İmtâ' bi-ahkâmî's-semâ'* adlı kitabında Üdfüvî, Kurân-ı Kerîm'in nağmeyle okunması, hüdâ, inşâd, şarkı söylenmesi, kadın ve erkeğin şarkı icrâ etmesi, bu konu hakkında haram veya mübah hüküm verenlerin delilleri, sûfilerin delilleri gibi meseleleri kitap, sünnet, icmâ ve kıyasla belirlenen hükümlerle ele almaktadır. Kendisinin de mûsikîşinas olduğu bilinen Üdfüvî, kitabının ikinci bölümünü tamamen mûsikî âletlerine ayırarak kendi döneminde bulunan def, şebbâbe ud, davul, zil, sunûc, kadîb ve diğer vurmali çalgıların hem tanımlarına

* Dr. Öğr. Üyesi, Hitit Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü, Türk Din Musikisi Anabilim Dalı, orhan_sema@hotmail.com, Orcid ID: 0000-0003-4945-644X / Asst. Prof., Hitit University, Faculty of Theology, Department of Turkish Religious Music, Çorum, Türkiye, orhan_sema@hotmail.com, Orcid ID: 0000-0003-4945-644X

hem de fikhî olarak durumlarına genişçe yer vermektedir. Aklî ve naklî delilleri zengin bir yelpazede ele alan bu eser, alanında muhteşim çalışmaları arasındadır. Üdfüvî eserinde mûsikînin caiz olduğunu tüm delilleriyle ve çok yönlü bir şekilde aktarmaktadır. Bu çalışmada tarihsel müzikoloji, doküman analizi ve biyografi tekniği kullanılmıştır. Hakkında henüz Türkiye’de hiçbir araştırma yapılmamış olan bu eserin ilk kez tanıtılarak incelenmesi önem arz etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Türk Din Müsîkisi, Üdfüvî, Semâ’, Müsîkî, *el-İmtâ’ bi-Ahkâmî’s-Semâ’*.

Al-Udfuwî’s Unique and Holistic Approach to Musical Issues in the Context of *al-İmtâ’ bi-Ahkâmî as-Samâ’*

Extended Abstract

Literature of samâ’ books has emerged in Islamic culture regarding the issue of performing music with voice and musical instruments. These works have mainly been classified and examined under various headings such as performing music, dancing, inşâd, gender of the performer, musical instruments, and playing them. They are mainly discussed from a jurisprudential perspective, but they also appear as books by Sufis to convey certain specific areas. This situation is related to using the concept of samâ’ in two different terminological meanings. Among the books written since the early periods of Islam and dealing with the rules of music, the work written by al-Udfuwî (d. 748/1347), who lived during the Bahrî Mamluk Period and was among the notable scholars of his time and who was a follower of the al-Shafî’î sect of thought, stands out in terms of its content and principles. Al-Udfuwî learned enough knowledge and wrote works to have a say in hadith, jurisprudence, literature, music, and history. During his time, he was one of the influential jurists of the al-Shafî’î sect of thought. This work, which we examine in this study and belongs to the samâ’ literature, which deals with the rules of music, is composed of an introduction, two chapters, subsequent sections, and conclusions, as he stated in the introduction. Al-Udfuwî deals with issues such as reading the Quran with melody, hudâ, inşâd, singing, women and men singing, the evidence of those who give haram or mübah rulings on this subject, singing with musical instruments, and the evidence of the Sufis, one by one, with the evidence of the Quran, sunnah, ijma, and analogy. While doing this, he tried to include all the opinions of the previous jurists who were in favor or against music. The evidence was taken from the works of commentators, hadith scholars, jurists, and writers who were experts in their fields and conveyed objectively and clearly. As we learn from the sources that he was also a musician, al-Udfuwî distinguished himself among other samâ’ type works by devoting the second part of his book entirely to musical instruments. He gives extensive space to both the definitions and the jurisprudential status of the def, şebbâbe, ud, davul, zil, sunûc, kadîb, and other percussion instruments that were available in his time. Many specific issues, such as buying and selling musical instruments, playing them, dancing to them, hiring musicians, teaching music, and accepting musicians’ oaths, are discussed meticulously in the work. The first part of our study began with a general overview of art and music during the Mamluk period. Then, the life and works of al-Udfuwî, the identified copies of *al-İmtâ’ bi-Ahkâm as-samâ’*, the research conducted on this work, and the essential sources the author consulted in his work, the principles of writing the work, and the introduction and content of the work were included. In addition, after quoting examples of the rulings al-Udfuwî made against the issues he encountered, his perspective on the art of music was also mentioned, and the article was conclu-

ded. Historical musicology, document analysis, and biography techniques were used in these studies. In line with the author's views, some interpretations of current jurisprudential rulings are also included. This work deals with rational and traditional evidence in a rich spectrum and is among the most comprehensive studies in its field. The issues of music discussed in this book are issues that have been controversial among scholars in the past centuries and today. Many different views have emerged and been adopted on this subject. Indeed, al-Udfuwî has created his work by judging the topics he has conveyed with his evidence under the relevant headings. Al-Udfuwî gives favorable permissions for all the discussions on the art of music that he included in his book, among all these controversial issues in his time, and conveys them in a multifaceted way with all their evidence. Al-Udfuwî's work called *al-İmtâ' bi-ahkâm as-samâ'* was first examined in 2019 by Ğantî b. Wisâm Duğūz and this work was introduced to the scientific world in its entirety. On this occasion, it is important that this work, which has not yet been researched in Turkey, is introduced and examined for the first time. However, when there were scholars who mostly expressed negative opinions about music, the study of this book, in which an essential jurist from the Mamluk period expressed his positive views, will also shed light on Islamic laws literature studies.

Keywords: Turkish Religious Music, Al-Udfuwî, Samâ', Music, *al-İmtâ' bi-Ahkâm as-Samâ'*.

Giriş

İslâm dünyasında yaygın bir sanat olan mûsikî ve pratikleri bağlamında bilgi edinmek isteyenler için semâ' risâleleri bilgi edinmek için önemli kaynaklardır. Bu semâ' kitaplarının bazıları, müzikolojinin felsefî ve teorik alanda görülen çalışmalardan hatta edebî sahada da yazılmış olan eserlerden bilgiler sunması açısından zengindir. İslâm toplumunda mûsikî hakkında yapılan tartışmaları ve verilen hükümleri içermesi bakımından da yazıldığı döneme bir perspektif sunmaktadır. Bahsettiğimiz bağlamlarda bu çalışmanın temelini teşkil etmiş olan Üdfüvî ve mûsikînin hükümleri ile yaşadığı dönemde icrâ ediliş hususları hakkında bilgi veren *el-İmtâ' bi-ahkâmî's-semâ'* adlı eseri semâ' literatürüne katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Nitekim Üdfüvî'den önce kaleme alınmış dar kapsamlı bazı semâ' kitapları bulunmaktadır. Bunlardan alanında ilklerden olan İbnü'l-Kayserânî'nin (ö. 507/1113) *Kitâbü's-semâ'*¹ eseri hadislerin delil olarak kullanıldığı mûsikî hakkında lehte görüş bildirilen ve daha çok hükmî meseleleri ele alan çalışmalardan biridir. Üdfüvî'nin bu eserinin ise sonraki dönemde alanında kaleme alınmış çalışmalara öncülük ettiği anlaşılmaktadır. Örneğin İbn

¹ Serbülend Arpa, *Mûsikînin Hükümü Bağlamında İbnü'l-Kayserânî'nin "Semâ" Kitabı* (Ankara: İlâhiyât Yayınları, 2023).

Zuğdan'ın (ö. 881/1476) *Ferahu'l-esmâ bi-ruhasi's-semâ*² ile ona reddiye kaleme alan İbn Hacer el-Heytemî'nin (ö. 974/1567) *Keffu'r-reâ'an Muharremâtî'l-lehv ve's-semâ*³ adlı eserleri Üdfüvî'nin eseriyle benzerlik arz eden dikkat çekici çalışmalar olarak karşımıza çıkmaktadır. Bununla beraber Üdfüvî'nin bahsi geçen eseri, Memlûkler döneminde gerçekleşen mûsikî icrâları ve bu icrâları gerçekleştiren mûsikîşinasların durumu hakkındaki muhteviyatının hem fikhî hem de toplumsal açıdan incelenmesi elzem görülmektedir.

Üdfüvî'nin eseri 2019 yılında tahkik edilerek neşredilmiştir.⁴ Bu çalışmaya kaynaklık teşkil etmiş olan neşrin muhakkiki Dûğûz, bu eserin alanında yazılmış oldukça önemli ve kıymetli bir eser olduğunu ifade etmektedir. Bunun yanında birçok âlim, Üdfüvî'nin bu eserini daha önce kaleme alınmayan, alandaki boşluğu dolduran önemli bir telif olarak görmektedir. Safedî (ö. 764/1363), İsnevî (ö. 772/1370) ve Şevkânî (ö. 1250/1834) gibi meşhur âlimler, Üdfüvî'nin *el-İmtâ' bi-ahkâmi's-semâ* adlı eseri gibi bir eser kaleme alınmadığının altını çizmişlerdir.⁵ Ayrıca mûsikî tarihinin kaynaklarına dair araştırmalarıyla tanınan Shiloah bu eserin kendi döneminde oldukça popüler olduğu görüşünü aktarmıştır.⁶

Yaptığımız bu çalışmayla birlikte Türkiye'de Memlûkler Dönemi'ne ait bu eser Şâfiî bir fakih gözüyle mûsikî ilmine, icrâlarına ve hükümlerine dair bakış sunması anlamında sahnelenmiş ve bu semâ kitabı literatüre kazandırılmış olduğundan dolayı hususi bir yer taşımıştır. Aynı zamanda mûsikî sanatına dair verdiği bilgilerle de Memlûkler dönemine ait mûsikî sanatı hakkında görülen az sa-

² Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. Davûd b. Sellâme İbn Zuğdân, *Ferahu'l-Esmâ bi Ruhasis-Semâ*, thk. Muhammed eş-Şerîf er-Ruhmûnî (Tunus: ed-Dâru'l-Arabiyye li'l-Kitâb, 1985).

³ İbn Hacer el-Heytemî, *Keffu'r-Reâ' an Muharremâtî'l-Lehv ve's-Semâ*, thk. Âdil Abdulmunim Ebu'l-Abbâs (Kahire: Mektebetü'l-Kur'an, ts.).

⁴ Ca'fer b. Sa'leb Üdfüvî, *el-İmtâ' bi Ahkâmi's-Semâ*, thk. Cânetî b. Vessâm Dûğûz (İstanbul: Dâru'l-Lübâb, 2019).

⁵ Ebû's-Safâ (Ebû Saîd) Salâhuddîn Halîl b. İzziddîn Aybeg b. Abdillâh Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, thk. Ahmed el-Arnâvût (Beyrut: Dâru İhyâ'it-Turâs, 2000), 11/78; Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdürrahîm b. el-Hasen b. Ali el-Ümevî İsnevî, *Tabakâtü's-Şâfi'iyye*, thk. Abdullah el-Cübûtî (Bağdat: Matbatu'l-İrşâd, 1970), 1/170-171; Ebû Abdillâh Muhammed b. Ali b. Muhammed Şevkânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, thk. Ebu Musab Subhî Muhammed b. Hasan Hallâk (San'â: Mektebetü'l-Cil, ts), 10/5209.

⁶ Amnon Shiloah, *The Theory of Music in Arabic Writings (c. 900–1900): Descriptive Catalogue of Manuscripts in Libraries of Europe and the U.S.A.* (Munich: G. Henle Verlag, 1979), 50-52.

yıdaki çalışmalara da katkı sağlayacağı kanaatini taşımaktayız. Nitekim Üdfüvî'nin bu eseriyle ilgili tespit edebildiğimiz kadarıyla bir yabancı çalışma bulunmakla birlikte bahsi geçen bu çalışmada özellikle kitabın ikinci bölümünü teşkil eden enstrümanların tanıtıldığı görülmektedir.⁷ Bu konuda yapılacak daha kapsamlı bir akademik çalışmaya da kapı aralayacağı ön görülmektedir. Çalışmamıza ilk kısmında Memlûkler döneminde sanat ve mûsikîye dair genel bir bakışla başlayıp daha sonra Üdfüvî'nin hayatı ve eserleri, *el-İmtâ' bi-ahkâmi's-semâ'* eserinin tespit edilen nüshaları, bu eser hakkında yapılan araştırmalar ve müellifin eserinde başvurduğu temel kaynaklar, eser kaleme alınırken oluşturulan telif prensipleri ve eserin mukaddimesi ile muhtevasına yer verilmiştir. Bununla birlikte Üdfüvî'nin karşılaştığı meselelere karşı koyduğu hükümlere dair örnekler aktarıldıktan sonra mûsikî sanatına bakış açısına da değinilerek makale sonlandırılmıştır. Bu incelemeler yapılırken tarihsel müzikoloji, doküman analizi ve biyografi tekniği kullanılmıştır. Müellifin görüşleri doğrultusunda günümüzde mûsikî meselesine dair verilen fikhî hükümlere dair birtakım yorumlara da yer verilmektedir.

1. Memlûkler Döneminde Sanat ve Mûsikîye Genel Bir Bakış

Memlûk Devleti 1250-1517 yılları arasında hüküm süren, İslâmî ilimlerin tarihi açısından ikinci altın çağı yaşatan bir devlet olarak toplumlar tarafından kabul görmüştür. Bu devlet Bahrî (1250-1382) ve Burcî Memlûkler (1382-1517) olarak iki dönemde incelenmektedir.⁸ Memlûk kelimesi sözlük anlamı itibarıyla “sahip olunan ve hizmetçi” gibi anlamları taşımaktayken zamanla ıstılaha “halife, hükümdar veya emirlerin köle olarak alıp özel bir eğitimle yetiştirerek muhafız birliklerini oluşturdukları askerler ve bunların kurdukları devlet” manasını alarak geçmiştir. Yani memlûk ifadesi köle anlamı taşıyan abd ve rakîk kelimelerinden ayrışarak hususi bir konuma işaret eden toplulukları anlatır hâle gelmiştir.⁹ Eyyûbî hükümdarı Salih Necmeddin Eyyûb'ün (ö. 647/1249) sadakat ve sa-

⁷ Eserin tamamı için bk. Yaron Klein, “Musical Instruments in Samâ' Literature: al-Udfuwî's Kitâb al-İmtâ' bi-ahkâm as-samâ'", *Oriens*, (2023), 1-24.

⁸ Memlûk tarihi için bk. Fatih Yahya Ayaz, *Memlûkler (1250-1517)* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi, 2015).

⁹ Efe Durmuş, *Bahrî Memlûklar Döneminde Halep Naipliği* (Şanlıurfa: Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Doktora Tezi, 2014), 15; Kazım Yaşar Koprıman, *Mısır Memlûkleri Tarihi* (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1989), 1; İsmail Yiğit, *Memlûkler, 648-923/1250-1517* (İstanbul: Kayihan, 2008), 8.

vaşçılık yönlerini beğendiği ve soylu olmaları bakımından Moğol istilasının korkusunu ve karışıklığını önlemek maksadıyla çok sayıda memlûk satın aldığı bilinmektedir. Hükümdar özellikle Kıpçak yani Türk memlûklerinin nüfusunun ve nüfuzunun arttığı bu dönemde, önem atfettiği bu askerleri Nil nehrindeki Ravza Adası'na kara ile irtibatlarını keserek konuşlandırmıştı. Bu sebeple kendilerine Bahrî Memlûkler denilen bu topluluk önceleri Eyyûbî Devleti'ne hizmet ettiyse de sonrasında bu devletin yıkılmasına sebep olmuştur.¹⁰

Memlûkler dönemi sanatı incelendiğinde ön plana çıkan unsur mimari olmuştur. Bu alanda Memlûkler oldukça zengin bir miras bırakmışlardır. Bu durum süsleme sanatlarında da kendini göstermiştir.¹¹ Bununla birlikte Memlûk Devleti şiir ve edebiyatta da oldukça velut bir durumdadır ve ünlü şairler ile edebiyat alanında önemli isimler yetiştirmiştir. Bu sosyal yaşamın birer parçası olan gelişmelere mûsikî sanatı da eşlik etmiştir. Ancak literatüre bakıldığında son dönemde Memlûklerin sanat hayatı çalışmalarında mûsikîye yer veren eserler ve araştırmacılar bir elin parmaklarını geçmeyecek kadar az olmuştur.¹² Devletin tören ve merasimlerinden, halk arasında gerçekleşen kutlamalara dair bilgiler bulunmakta ancak mûsikîye dair verilere neredeyse yer verilmediği görülmektedir.

Memlûklerde yapılan Hicrî yılbaşı, Aşûra Günü, Mevlid merasimleri, Kâbe örtüsünün dolaştırılması, sefirlerin karşılanması, sultan çocuklarının sünnet düğünleri ile evlilik merasimleri ve Vefâü'n-Nil gibi kutlamalarda mûsikî meclisleri ve birtakım eğlenceler kayıtlara geçmiştir.¹³ Bilhassa dini mûsikî formlarından olan Mevlid merasimlerinde Kur'an okunması ve ilahiler gibi dinî içerikli mûsikî icrâlarının olduğu, Vefâü'n-Nil törenlerinde ise hususi kayıklar kira-

¹⁰ Mahmut Ak, *Memlûkler Tarihi* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi, ts.), 10-11; Durmuş, *Bahrî Memlûklar Döneminde Halep Naipliği*, 15; Kazım Yaşar Koprman, "Memlûkler", *Türkler* (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2022), 5/100.

¹¹ Konu hakkında bk. A. Fulya Eruz, "Memlûkler (Sanat)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004).

¹² Memlûkler Döneminde musiki ilmi ile çalgı aletleri hakkında birçok telifatın yapıldığına dair bk. Ammâr Muhammed en-Nehhâr, "el-Mûsikâ ve'l-Ginâ fî Asrî'l-Memâlik", *Mecelletü Câmîatu Dimeşk* 32/2 (2016), 210-212.

¹³ Cüneyt Kanat, "Memlûk Devleti'nde Eğlence Kültürü", *Tarih İncelemeleri Dergisi* 22/1 (Temmuz 2007), 54-57.

lanarak mûsikî icrâ edildiği ve ziyafetler verildiği bilinmektedir.¹⁴ Bununla beraber savaşa hazırlık mahiyeti taşıyan spor egzersizlerinden mızrak, çevgân ve kabak oyunu gibi etkinliklere de festival havası katan müzik eklenmiştir.¹⁵ Bu tören ve kutlamalara gayrimüslimlere ait eş-Şehîd ve el-Gîtâs Bayramı da ilave edilmelidir. Bu kutlamalara tüm halk dinleri fark etmeksizin katılım göstermiştir.¹⁶

Memlûklerin sosyo-kültürel hayatında bu eğlenceler iki temel yapıda şekillenmiştir. İlki gündüz gerçekleşen askerî ve spor amaçlı çoğu yarış şeklinde düzenlenen eğlencelerdir. Diğer kutlamalarda hayli öneme sahip ve gece gündüz tertip edilebilen, mûsikîşinasların ve şarkıcıların (muganni- muganniye) sanatını icrâ ettiği, idarecilerin de oyunları ile eşlik ettiği kutlamalardır. Bunlardan dini bayramların ve Mevlid merasimlerinin diğer mûsikî ortamlarına nazaran daha ölçülü olduğu görülmektedir. Bununla beraber sünnet törenleri, düğünler, yeni inşa edilen binaların açılış törenlerinin erkek ve kadın şarkıcıların icrâlarıyla renkli hâle getirildiği anlaşılmaktadır.¹⁷ Sultanların yolculuk dönüşlerinde kalelerde kösler çalınır ve bilhassa kadın şarkıcılar çalgıları eşliğinde icrâ yapar, dükkânları olanlar kapı önlerinde def çalarak şarkılar söylerlerdi.¹⁸ Seyahatnamelerde de tüm bu konulara dair bazı örnek bilgilere rastlamaktayız. İbn Battûta (ö. 770/1369) Memlûkler idaresindeki Mısır, Trablûşâm ve Dimaşk'ta bulunduğu sırada ziyaret ettiği tekelerde Kur'an hatimlerinin ardından zikir meclislerinin kurulduğundan bahsetmektedir. Mahmil devesinin gezdirilmesi esnasında hüdâ türünde eserlerin okunduğunu da belirtmiştir. Ayrıca askerî bir uygulama örneği olarak da Trablûşâm'da emirlerin evlerinde her akşam namazdan sonra davulların çalındığı ve kandillerin yakıldığı da aktarılmaktadır.¹⁹

¹⁴ Ak, *Memlûkler Tarihi*, 239-240; en-Nehâr, "el-Mûsikâ ve'l-Ginâ fî Asrî'l-Memâlîk", 219-224.

¹⁵ Esra Çıplak, "Memlûklerde Eğitim ve Tören Alanları: Meydanlar", *XIX. Türk Tarih Kongresi Ankara 3-7 Ekim 2022- Türk-İslâm Devletleri Tarihi* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2024), II/203.

¹⁶ Kanat, "Memlûk Devleti'nde Eğlence Kültürü", 54.

¹⁷ Kanat, "Memlûk Devleti'nde Eğlence Kültürü", 56.

¹⁸ Saîd Abdulfettah Âşur, *el-Muctema' el-Mısırî fî Asr Selâtîn el-Memâlîk* (Kâhire: Dâr en-Nahde el-Arabiyye, 1992), 215-217; el-Makrîzî, *el-Mevâiz ve'l-İtibâr bi-Zikr el-Hıtat ve'l-Âsâr* (Kâhire: Mektebe es-Sakâfe ed-Dîniyye, 1987), II/377-378.

¹⁹ Ebû Abdullah Muhammed İbn Battûta Tancî İbn Battûta, *İbn Battûta Seyahatnâmesi*, çev. Sait Aykut (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2004), 1/94.

Kaynaklarda Memlûklerde sosyal hayatta kadınların rolünün oldukça önemli bir yer tuttuğu görülmektedir. Memlûklerin dinî ya da lâdinî tüm bayram ve kutlamalarında kadın şarkıcıların bulunduğu bilinmektedir. Hatta sultanların şarkıcı ve müzisyen cariyelerden oluşan müzik grupları bulunmaktaydı. Türk, Sudanlı, Habeş, Rûm veya İranlı cariyeler sultan haremlerinde mûsikî kabiliyetlerinden dolayı önemli konumlara gelebilmişler hatta sultanlarla evlenip çocuk sahibi dahi olabilmişlerdir. Bu müzisyen kadınlar ses ve beden güzellikleriyle küçük yaşlarından itibaren ses ve enstrüman eğitimi alarak üst düzey edebî toplantılara katılmışlardır.²⁰ Memlûk sultanlarının mûsikî ve şiiri desteklediği bilinse de zaman zaman veba hastalığı, israf etme veya eğlencenin sınırlarını aşmak gibi nedenlerle kadınlara muvakkat vakitlerde birtakım yasaklar getirdiği de vaki olmuştur.²¹

2. Üdfüvî'nin Hayatı ve Eserleri

Bu çalışmaya konu olan eserin müellifi, Cafer b. Saleb b. Cafer b. Ali b. Mutahhir b. Nevfel b. Cafer b. Ahmed b. Cafer b. Ahmed b. Yunus b. Hassâm Üdfüvî'dir. Şaban ayının ortasında h. 685/m.1286 yılında Yukarı Mısır denilen bölgenin (Saîd) Üsvân ve Kûs arasındaki bir köy olan Üdfüv'de doğmuştur. Meşhur isminin Cafer olduğu ve onunla tanındığı bilinmektedir. İbn Hacer el-Askalanî (ö. 852/1449) Üdfüvî'nin diğer bir adının Va'dullah olduğunu da kaydetmektedir.²² Ünlü Şâfiî âlim İsnevî, müellifin bilinen şu isimlerini de zikreder: Kemâlüddîn, Ebu'l-fadl, Cafer ve Abdullah. Bu dört isim kendisinin bilinen isimleridir ve bunları babasının koyduğu belirtilmiştir.²³ Hakkında çok şey bilinmediği bazı kaynaklarda ifade edilse de bu çok doğru sayılmamaktadır. Nitekim Üdfüvî meşhur çalışmalarından biri olan *eṭ-Ṭâli'u's-sa'îd* eserinde kendi anlatımıyla yaşadığı coğrafyaya ait bilgilere ve kısmen hayatı hakkında bazı detaylara yer verdiği görülmektedir.²⁴ Kendisi eserinde ailesine dair

²⁰ Fatma Akkuş Yiğit, "Memlûk Tarihinde Kadın Şarkıcı ve Müzisyenler", *Tarih İncelemeleri Dergisi* 30/1 (2015), 46; Semira Kortantamer, "Memlûk Toplumunda Kadın", (07 Temmuz 2015).

²¹ Kortantamer, "Memlûk Toplumunda Kadın".

²² Ahmed b. Ali b. Muhammed İbn Hacer, *ed-Dürerü'l-Kâmine fî 'Ayâni'l-Mietî's-Sâmine* (Haydarâbâd: Dâiretü'l-Meârifî'l-Osmaniyye, ts), 1/535.

²³ İsnevî, *Tabakâtü's-Şâfi'iyye*, 1/171.

²⁴ Üdfüvî'nin hayatı ve bu eserine dair bk. Evan Metzger, "Historical Representation as Resurrection: Al-Udfuwî and the Imitation of Allâh", *New Readings in Arabic History from Late Medieval Egypt and Syria*, ed. Jo van Steenbergen - Maya Termotnia, Islamic History and Civilization 179 (Brill, 2021), 429-465.

de birtakım veriler aktarmaktadır. Üdfüvî'ye göre ailesi, Üdfüv bölgesinde yaşayan Benî Nevfel kabilesine mensuptur. Bu aile, değerli ve riyaset sahibi kimselerden oluşmaktadır. Yaşadığı dönemde herkes tarafından övülen, yönetimde söz sahibi olan ve herkesin beğendiği özelliklere sahiptir. Nitekim Üdfüvî, bu hususları dile getirdikten sonra ailesinin değerine de işaret ederek “Şayet bu insanlar ailem olmasaydı, onların üstün özelliklerini ve asaletini sizlere detaylı olarak anlatırdım.” demiştir.²⁵

Eğitim hayatına doğduğu yer olan Kûs'ta başlasa da daha sonra Kahire'de devam etmiştir. Üdfüvî, yaşadığı dönem ve bölgede hangi fikrî hareketlerin olduğunu belirtirken, o bölgedeki eğitim öğretim faaliyetlerine ilişkin de bilgiler vermektedir. *Et-Tâli'u's-sa'îd* adlı eserinde yaşadığı Kûs bölgesini anlatan Üdfüvî, Şia'nın bu coğrafyada çok etkin olduğunu ifade etmektedir. O, İsmailiyye ile İmamîyye'nin, yaşadığı coğrafyada etkin olan Şii mezhepler arasında olduğunu ifade etmektedir. Bununla birlikte yaşadığı bölgedeki ilim merkezlerinin oldukça fazla olduğunu dile getiren Üdfüvî, sadece kendi yaşadığı Kûs bölgesinde toplamda 28 medrese bulunduğunu zikretmektedir. Üdfüvî, Kûs bölgesinde yer alan bir medresede ilimle daha fazla meşgul olmak için ikamet etmiştir. Üdfüvî, bu durumla yetinmeyerek o dönem ve coğrafyada meşhur olan âlimlerin evine giderek, onlardan da ilim tahsilinde bulunmuştur.²⁶

db | 791

Üdfüvî, hadis, fıkıh, edebiyat, mûsikî ve tarih gibi alanlarda söz sahibi olacak derecede ilim öğrenmiş ve eserler kaleme almıştır.²⁷ Onun, meşhur dilci ve müfessir Ebû Hayyân el-Endelüsî'nin (ö. 745/1344) yanında 27 yıl kaldığı bilinmektedir. Bu süre zarfında Ebû Hayyân'dan birçok ilim öğrenmiş, onun yanında bulunduğu sürede birçok alanda ihtisas sahibi olmuştur. Bu durum Üdfüvî'nin İslami ilimler konusundaki geldiği noktada Ebû Hayyân'ın ciddi bir tesirinin olduğunu göstermektedir.²⁸ İbn Dakîkûl'îd (ö. 702/1302) Üdfüvî'yi çok okuyan, birçok alanda kimsenin ulaşamadığı bilgilere ulaştığını olarak tasvir etmesi, Üdfüvî'nin ilme olan iştiağı ve geldiği noktayı göstermesi bakımından önem arz etmektedir.²⁹ Alâed-

²⁵ Ca'fer b. Sa'leb Üdfüvî, *et-Tâli'u's-Sa'îd*, thk. Sa'd Muhammed Hüseyin (Kâhire: ed-Dâru'l-Misriyye, 1966), 36.

²⁶ Üdfüvî, *et-Tâli'u's-Sa'îd*, 29, 44-45.

²⁷ en-Nehhâr, “el-Mûsikâ ve'l-Gınâ fî Asri'l-Memâlik”, 210.

²⁸ Üdfüvî, *el-İmtâ' bi Ahkâmi's-Semâ'*, 51.

²⁹ Üdfüvî, *et-Tâli'u's-Sa'îd*, 581.

din Konevî (ö. 729/1329), Şemseddin Muhammed b. Yûsuf el-Cezerî (ö. 833/1429), Kadı Bedreddîn Muhammed b. İbrahim İbn Cemâa (ö. 733/1333),³⁰ Ali b. Hibetullah b. Ahmed b. İbrahim b. Hamza el-Esnâî, Ziyâüddîn Muntasır b. Hasan b. Muntasır el-Hatîb el-Askalânî gibi devrin önemli üstatlarından eğitim almış ve kendisi de hem kendi doğduğu köyde hem de Kahire’de kıymetli öğrenciler yetişmesine vesile olmuştur. Ayrıca Muhyiddîn Ahmed b. Muhammed b. Ahmed b. Abdülmünim el-Ensârî el-Kurtubî’den (ö. 671/1273) *Sahîh-i Müslim* okumuş ve ondan icazetini almıştır.³¹ Üdfüvî sütkardeşi olan ve o dönemin meşhur medresesi olan Salihiye Medresesi’nde³² görev yapan Ahmed b. Ali b. Abdülvehhâb b. Münca el-Üdfüvî’nin yanına geldiğini belirtmektedir. Üdfüvî, sütkardeşinin sayesinde bu medreseye dâhil olmuş, onunla bu medresede ilimle meşgul olmuştur.³³ Kendisine ilim öğrenmek üzere birçok talebe gelmiştir. Üdfüvî, kitapları karıştırıp okumayı isteyen birisi olduğu gibi aynı zamanda birçok sahada eserler de neşretmiştir. Karakter özellikleri bakımından cömert, dindar, zeki ve güler yüzlü olduğu aktarılmıştır. Üdfüvî’nin kitaplara oldukça düşkün ve onları sürekli satın alan biri olduğu da zikredilmektedir. Nitekim meşhur tarihçi ve aynı zamanda Üdfüvî’nin çağdaşı olan Safedî, Üdfüvî’nin Kahire’de birçok kitap dükkânına uğradığını, onu burarlarda çok kez gördüğünü söylemektedir.³⁴

Üdfüvî’nin ilmî konumu hakkında birçok kişinin şehadeti kaynaklarda geçmektedir. Bu kişilerden birisi İbn Hacer’dir. O, Üdfüvî hakkında “Bütün ilimleri en iyi şekilde kendinde toplayan ve bu alanda kaleme aldığı eserleri oldukça nitelikli olan bir kimsedir.” diyerek onun ilmî mertebesini açıkça ifade etmiştir. Hatta İbn Hacer, Üdfüvî’nin mûsikî sahasında üstat olduğunu da belirtmiştir.³⁵ Benzer bir şekilde hocası Ebû Hayyân el-Endelüsî, fıkıh ve edebiyat

³⁰ Mustafa Kılıç, “Üdfüvî, Ca’fer b. Sa’leb”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012).

³¹ Üdfüvî, *el-İmtâ’ bi Ahkâmi’s-Semâ’*, 57-60.

³² Medrese hakkında bilgi için bk. Ahmet Ali Bayhan, “Mısır’daki Eyyubi Devri Mimari Eserleri: Medreseler ve Hankah/Zaviyeler”, *Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi* 1/12 (2010), 1-16.

³³ Üdfüvî, *et-Tâli’u’s-Sa’id*, 106.

³⁴ Ebû’s-Safâ (Ebû Saîd) Salâhuddîn Halîl b. İzziddîn Aybeg b. Abdillâh Safedî, *A’yânü’l-’Asr ve A’vânü’n-Nasr*. (Beyrut: Dâru’l-Fikri’l-Muâsir, 1998), 2/153.

³⁵ İbn Hacer, *ed-Dürerü’l-Kâmine fî ’Ayâni’l-Mietî’s-Sâmine*, 1/535; Üdfüvî hakkında daha detaylı bilgi için bk. Fahrettin Haliloğlu, *İbn Hacer el-Askalânî* (İstanbul: Siyer Yayınları, 2023).

sahasında kendisinin “allâme” olduğunu, Şafî mezhebinin önde gelenlerinden sayıldığını beyan etmiştir.³⁶ Edebiyat sahasında özellikle nazım ve nesirde kaleminin kuvvetli olduğu yapılan çalışmalarda belirtilmiştir. Bilhassa biyografi, tarih ve mûsikî ilimlerinde ihtisas sahibi olduğu aktarılmıştır.³⁷ İbn Kâdî Şühbe (ö. 851/1448) *Tabakâtü's-Şâfiyye* eserinde Üdfüvî'nin müzikle ilgilendiğini, mûsikî hakkında konuşmak, onu dinlemek üzere mûsikînin olduğu ortamlarda bulunduğunu kaydetmektedir.³⁸ Aynı zamanda kendisinin gür sesli olduğu ve mûsikî eğitimi aldığı kaynaklarda ifade edilmiştir.³⁹ Döneminde Şafî mezhebinin sözü geçen fakihlerinden olmuştur. *El-İmtâ' bi-ahkâmi's-semâ'* eserinin muhakkiki, Üdfüvî'nin takva sahibi bir âlim olduğunu söylerken, dini vecibelerini yerine getirme noktasında oldukça hassas bir tavır sergilediğini de dile getirmektedir. Muhakkikin verdiği bilgilere göre Üdfüvî, son derece mütevazı bir kişiliğe sahip olup, dönemindeki batıl fikrî hareketlerden uzak durmaya çalışmıştır. Bununla birlikte Üdfüvî'nin güzel ahlak sahibi biri olarak anlatıldığına değinmekte, dünya işlerine düşkün olmadığını belirtmektedir. Ayrıca Üdfüvî'nin kendisiyle evlenmek istediği birini kaybetmesinden ötürü hiçbir zaman mutlu olmadığı ve bu yüzden evlenmediği zikredilmektedir. Ancak bir kadınla nikâh akdi gerçekleştirdiği söylenmektedir.⁴⁰

db | 793

Üdfüvî'nin yaşadığı dönemde ülkenin yöneticilerinden ve siyasi figürlerden uzak durmaya çalıştığı anlaşılmaktadır.⁴¹ Nitekim Üdfüvî, İbn Dakîkul'î'd hayatından bahsederken onun kadılık görevini üstlendiğini ancak bu görevin zorluklarını yaşadığını hatta içti hat ederken hata yapabildiğini belirtmektedir. Tüm bu sebeplerle Üdfüvî, siyasetten ve kadılık gibi üst düzey görevlerden uzak kaldığını zikretmektedir.⁴² Kahire kendisi için vazgeçilmez bir şehir olmuştur. Hayatının kalanını burada yaşadktan sonra Hacdan Kahire'ye dönerken veba salgınında h. 748/ m. 1347'de vefat ederek burada bulunan Sûfî Mezarlığı'na defnolunmuştur.⁴³

³⁶ Üdfüvî, *et-Tâli'u's-Sa'îd*, 746 (dipnot).

³⁷ Kılıç, “Üdfüvî, Ca'fer b. Sa'leb”.

³⁸ Ebü's-Sıdk Takıyyüddîn Ebû Bekr b. Ahmed b. Muhammed İbn Kâdî Şühbe, *Tabakâtü's-Şâfiyye*, thk. Hâfız Abdulalîm Hân (Beyrut: Âlemu'l-Kütüb, 1987), 3/20-21.

³⁹ Metzger, “Historical Representation as Resurrection: Al-Udfuwî and the Imitation of Allâh”, 455.

⁴⁰ Üdfüvî, *el-İmtâ' bi Ahkâmi's-Semâ'*, 55-56.

⁴¹ Üdfüvî, *et-Tâli'u's-Sa'îd*, 269.

⁴² Üdfüvî, *et-Tâli'u's-Sa'îd*, 269, 596.

⁴³ Kılıç, “Üdfüvî, Ca'fer b. Sa'leb”; Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, 11/ 77-78.

Bilinen eserleri şu şekilde sıralanmaktadır: Doğduğu köy olan Kûs'a ait bilgiler veren *et-Tâli 'u's-sa 'idü'l-câmi ' esmâ 'e nücebâ 'i's-sa 'id*, hankahları, mal ve emlak vakıflarının hukuki boyutlarını ele aldığı *el-Mûfî bi-ma 'rifeti't-taşavvuf ve's-sûfî* eseri, 13. yüzyıla ait bir biyografi kitabı olan *el-Bedrî's-sâfir ve tuhfetü'l-müsâfir*, mûsikînin meşruluğunu inceleyen ve dönemin çalgı aletlerini de ele alan çalışmamıza konu olan *el-İmtâ' bi-ahkâmi's-semâ'* eseri ve son olarak *Ferâ'idü'l-fevâ'id ve makâşidü'l-kavâ'id* isimli eserdir.⁴⁴ Bu bilgilerin dışında içeriğini tam olarak bilemediğimiz *el-İs'âf*, *el-Bedrî's-sâfir an Enesi'l-müsâfir*, *el-Gururu'l-me'sûre ve'd-dürerü'l-manzûme ve'l-mensûre*, *Mecmû'u fîhi fevâ'id-ü fıkhiyye*, *el-Makâme: el-Lübâniyye ve mukaddimetü şerhu'l-mühezzeb* adlı eserleri ile birlikte toplam 10 eseri olduğu kaydedilmektedir.⁴⁵

3. *el-İmtâ' bi-Ahkâmi's-Semâ'* Eserinin Nüshaları, Bu Eser Hakkında Yapılan Çalışmalar ve Eserin Temel Kaynakları

Üdfüvî'nin *el-İmtâ' bi-ahkâmi's-semâ'* adlı eserinin Cânâtî b. Vessâm Duğûz tarafından ilk kez 2019 yılında tahkikli incelemesi yapılmış ve bu eser tamamıyla ilim dünyasına tanıtılmıştır. Muhakkik'e göre Üdfüvî, *el-İmtâ' bi-ahkâmi's-semâ'* adında bir eser yazdığını diğer meşhur eseri *et-Tâli'u's-Sa'id*'de zikretmektedir. Bu da *el-İmtâ' bi-ahkâmi's-semâ'* adlı eserinin diğer telifinden önce yazıldığını göstermektedir. Bunun yanında muhakkik, Üdfüvî'nin bu eseri, takriben hicrî 739 yılından önce yazmış olabileceğini ön görmektedir.⁴⁶ Bu eserin, semâ' literatüründe ne uzun ne de kısa sayılabilecek yani orta hacimde bir eser olduğunu belirtmeliyiz.

Üdfüvî'nin bu eserinin en eski nüshası İspanya'nın Madrid şehrinde bulunan Escorial Kütüphanesi'nde bulunmaktadır. Bu nüsha Abdulmünim el-Bekrî tarafından istinsah edilmiştir. Muhakkik çalışmasında bu nüshanın dijital kopyasını İmam Muhammed b. Suûd İslâm Üniversitesi'nin kütüphanesinden elde ettiğinden bahsetmektedir. Bu nüsha, hicrî 779 yılında Cemaziyülevvel ayının 26. günü olan pazartesi tamamlamıştır ki bu da miladi olarak 30 Eylül 1377 tarihine tekabül etmektedir. Ayrıca nüsha 212 varaktan oluşmaktadır.⁴⁷

⁴⁴ Kılıç, "Üdfüvî, Ca'fer b. Sa'leb".

⁴⁵ Üdfüvî, *el-İmtâ' bi Ahkâmi's-Semâ'*, 65-67.

⁴⁶ Üdfüvî, *el-İmtâ' bi Ahkâmi's-Semâ'*, 68.

⁴⁷ Üdfüvî, *el-İmtâ' bi Ahkâmi's-Semâ'*, 80.

İkinci Nüsha, İbn Fehd el-Mekkî (ö. 871/1466) tarafından istinsah edilmiştir. Tarihçiliği ile tanınan bu zatın İbn Hacer'in öğrencisi olduğu bilinmektedir.⁴⁸ Bu nüsha da Gotha Kütüphanesi'nde bulunmaktadır. Bu çalışmanın dijital kopyasını da muhakkik yine İmam Muhammed b. Suûd İslâm Üniversitesi'nin kütüphanesinden elde ettiğini zikretmektedir. Bahsedilen nüsha hicrî 851 yılında Cemaziyülevvel ayının 22. gününde yazılmıştır ki bu da miladi olarak 5 Ağustos 1447 tarihine tekabül etmektedir. Bu nüsha 122 varaktan oluşmaktadır.⁴⁹

Üçüncü ve son nüsha ise, Osman el-Mısırî tarafından h.1085/m.1674-75 yılında istinsah edilmiştir. Bu nüsha Medine'de Mescid-i Nebevî Kütüphanesi'nde bulunmaktadır. Bu nüshadan çoğaltıldığı anlaşılan bir diğer nüsha da Kahire'de Ezheriyye Kütüphanesi'nde yer almaktadır. Bu nüsha da 128 varaktan oluşmaktadır.⁵⁰

Zehebî'nin (ö. 748/1348) Üdfüvî'nin bazı görüşlerine eleştiri getirmek için kaleme aldığı bir risâle olduğu da bilinmektedir. Zehebî, Üdfüvî'nin bu eserini ihtisar eden *er-Ruhâ fî'l-gınâ ve't-tarab bi-şartihî* adlı bir eser kaleme almıştır. Zehebî bu risâlede müellifin bazı görüşlerini tenkit etmiştir. Bahsettiği görüşlerden birisi şarkı dinlemenin caiz olup olmadığı meselesiyle ilgilidir ve bu meselede Zehebî mûsikî enstrümanlarından mücerret şarkı dinlemenin birçok âlim tarafından mübah kabul edildiğini ancak şarkı dinlenmesinin bir şarta bağlı olduğunu söylemiştir. Buna göre şarkının şehveti uyandırmaması ve belirli bir kişiyi ifade edebilecek bir şiiri içermemesi gerekmektedir.⁵¹

Bir başka çalışma da ünlü dil ve edebiyat âlimi Bahrak'ın (ö. 930/1524) telif ettiği eserdir. Üdfüvî'nin eserini *Mutatu'l-esmâ' bi-ahkâmî's-semâ'* adıyla ihtisar etmiştir.⁵²

Daha önce bahsedildiği üzere Batı dünyasında Üdfüvî'nin bu eseri "*Musical Instruments in Samâ' Literature: al-Udfuwî's Kitâb al-İmtâ' bi-ahkâm as-samâ'*" isimli bir makale yayımlanmak suretiyle Yaron Klein tarafından çalışılmıştır. Kıymetli olan bu çalışma birinci

⁴⁸ Haliloğlu, *İbn Hacer el-Askalânî*, 51.

⁴⁹ Üdfüvî, *el-İmtâ' bi Ahkâmî's-Semâ'*, 80-81.

⁵⁰ Üdfüvî, *el-İmtâ' bi Ahkâmî's-Semâ'*, 81.

⁵¹ Câneî b. Vessâm Dûğûz, "Muhakkik'in Mukaddimesi", *el-İmtâ' bi Ahkâmî's-Semâ'* (İstanbul: Dâru'l-Lübâb, 2019), 79; Naşir, "Yayıncının Mukaddimesi", *el-İmtâ' bi Ahkâmî's-Semâ'* (İstanbul: Dâru'l-Lübâb, 2019), 12.

⁵² Dûğûz, "Muhakkik'in Mukaddimesi", 79.

bölüm olan Kur'an-ı Kerîm'in nağmelerle kıraat edilmesi, şarkı, şiir ve bunların söylenmesi hakkındaki ihtilafları içine almamakta sadece ikinci bölümü oluşturan dönemin çalgı aletlerinin anlatıldığı kısmı konu edinmektedir. Memlûk toplumunun sanat hayatına ışık tutması bakımından önemli olan bu çalışmada çalgı aletleri hakkında verilen bilgilere, hükümlere ve bu noktadaki gerilimlere de değinilmiştir. Üdfüvî ud çalınmasının neden caiz olduğuna veya özellikle geniş yer ayırdığı vurmali çalgıların hükmünün hangi açılardan tartışma konusu edildiğine de değinerek çalışmasını nihayete erdirmiştir.⁵³

Üdfüvî'nin semâ' kitabında kaynak olarak kullandığı eserlerden bazıları şunlardır: Kur'an-ı Kerîm, Ebûbekir İbnü'l-'Arabî'nin *Ahkâmü'l-Kur'ân*'ı, Taberî'nin (ö. 310/923) *Câmi'u'l-beyân*'ı, Süyûtî'nin (ö. 911/1505) *ed-Dürri'l-mensûr*'u İbn Ebî Hâtîm'in (ö. 327/938) *Tefsîr*'i, Buhârî (ö. 256/870) ve Müslim'in (ö. 261/875) *Sahîhayn*'i, Gazzâlî'nin (ö. 505/1111) *el-İhyâ* eseri, Mâverî'nin (ö. 450/1058) *el-Hâvî* eseri, el-Halîmî'nin (ö. 403/1012) *el-Minhâc fî şu'abi'l-îmân ve* İbn Ebû Şeybe'nin (ö. 235/849) *el-Musannefi* gibi birçok eser bunların başında gelmektedir. Hatta müellifin eserinde sahabe dönemi ve sonrasında yabancı muganniyelerden şarkı dinlenildiğini bazı edebiyat kitaplarına dayanarak zikrettiği bir bölüm bulunmaktadır. O, Mekke ve Medine'de sahabeden bazılarının ve tâbiûn dönemindeki âlimlerin bazılarının yabancı kadın şarkıcılarından mûsikî dinlediğini İsfahânî'nin (ö. 356/967) *Kitâbü'l-egânî* isimli eserine ve İbn Abdürabbih'in (ö. 328/940) *'İkdu'l-ferîd* adlı çalışmasına dayandırarak vermektedir.⁵⁴

4. Eserin Telif Prensipleri, Mukaddimesi ve Muhtevası

Bu başlık altında Üdfüvî'nin eseri yazarken nelere dikkat ettiğine dair birtakım tespitlere işaret edildikten sonra mukaddimesine ve içindekiler kısmına yer verilmiştir. Üdfüvî'nin eserini kaleme alırken mûsikî ve onun dinlenmesi eksenindeki meseleleri "delillere dayalı bir şekilde" aktardığı anlaşılmaktadır. Bu tavrını gösterirken olağanüstü bir gayret sarf ettiği ise diğer eserlerle mukayese edildiğinde fark edilmektedir. Delilleri Kitâb, Sünnet, İcmâ ve Kıyas başlıkları altında çok yönlü, kapsamlı ve tertipli bir şekilde ele almıştır.

⁵³ Kapsamlı bilgi için esere bk. Klein, "Musical Instruments in Samâ' Literature: al-Udfuwî's Kitâb al-İmtâ' bi-ahkâm as-samâ'".

⁵⁴ Naşir, "Yayıncının Mukaddimesi", 12-13.

Âyet-i kerîmeler bağlamındaki delilleri hatırı sayılır müfessirlerin görüşleriyle desteklemiştir. Özellikle ilgili mesele bağlamında Buhârî ve Müslim'in *Sahîh* eserlerinde bir hadis varsa, onu aktarmaya özen göstermiştir. Bazen hadis rivayetlerini senetleriyle birlikte vermiş ve bazı hadisler hakkında kendi hükmünü belirtmiştir. Rivayetleri aktarırken konuya bir yönüyle değil birçok cephesiyle değerlendirme yapabilecek genişlikte yaklaşmıştır. Sözünü ettiği meseleleri ele alırken başvurduğu kimseler bu alandaki meşhur âlimlerdir. Öyle ki bu eserini yazdıktan sonra kontrol etmesi için ünlü fakih İbn Cemâa'ya ve Ebu Hayyân el-Endelüsî'ye arz etmiştir.⁵⁵

Üdfüvî'nin semâ' bahislerine dair tüm görüşleri cemetmek maksadını taşıdığı, eserinden anlaşılmaktadır. Burada hem mûsikînin icrâsı, dinlenmesi, çalgıların hükümleri, çalgıyla şarkı icrâsı, şarkı söyleyenlerin özellikleri vs. gibi konuların tümünde lehte ve aleyh-teki görüşleri incelenip, aktarılmıştır. Aynı zamanda Üdfüvî'nin bu eseri, mûsikî ve onun dinlenmesi meselesinde çeşitli tabakalarda yer alan, farklı mezhebî yaklaşımlara sahip âlimlerin bütün görüşlerini içermesi açısından da oldukça zengin bir muhtevaya sahiptir. Üdfüvî'nin eserinde farklı görüşlere karşı gösterdiği üslubun, saygı çerçevesinde olduğunu belirtmek gerekir. Bu eserde zedeleyici, kırıcı sözler söylemekten imtina etmiştir. Bununla birlikte önemli bir husus da Üdfüvî'nin bu eserinde sadece "nakilci" olmakla yetinmemesi bilakis ilmî dirayetini de göstermek suretiyle naklettiği görüşler arasından tercihlerde bulunarak ilgili meseleler hakkında hüküm verebilmesidir.

Üdfüvî'nin bu eserinde göze çarpan önemli özelliklerden diğeri ise verdiği görüşlerin kime ait olduğunu açıkça belirtmiş olması ve kaynağını dile getirmiş bulunmasıdır. Eserine kaynaklık eden kişilerin kitaplarından aktardığı görüşün kime ait olduğunu ve bunu hangi eserinde dile getirdiğini sıklıkla zikretmiştir. Bazen de görüşleri kısaca nakletmeyi tercih etmiştir. Ayrıca ele aldığı meseleler hakkında fakih ve âlimlerin getirdiği delilleri, tercihlerini ve verdikleri fetvaları açık ve şeffaf bir şekilde dile getirmiştir.

İkinci bölüm olan enstrümanlar kısmına bu çalışmada değinilmeyeceğini giriş bölümünde ifade etmiştik. Ancak belirtmek gerekir ki semâ' literatüründe bu eser, diğer birçok yönüyle temayüz et-

⁵⁵ Üdfüvî, *el-İmtâ' bi Ahkâmî's-Semâ'*, 74-79.

mekle birlikte çalgı aletleri kısmının oldukça muhteviyatlı ve derinlemesine ele alınması açısından da ayrı bir yerde tutulmalıdır. Eserde çalgı aletlerinin alımı satımı, çalınması, eşliğinde dans edilmesi, müzisyenlerin işe alınması, müzik öğretmeleri ve müzisyenlerin yeminlerinin kabulü gibi birçok hususi mesele incelikli bir şekilde tartışılmaktadır. Tüm bu içerikler de bu eseri bir adım daha öne çıkarmaktadır.⁵⁶

Başlığın bu kısmında elimizde bulunan tahkikli eserin müellifinin oluşturduğu fihrist üzerinden gidilmiştir. Nitekim Üdfüvî'nin çalışmamıza konu olan eserinin orijinal nüshasına ulaşılammış, bu çalışma tahkikli neşir üzerinden yürütülmüştür. Cânetî b. Vessâm Duğûz tarafından ilk kez yapılan tahkikli incelemede bahsi geçen eserdeki muhteviyat aşağıda gösterilmiştir:

Üdfüvî'nin *el-İmtâ' bi-ahkâmi's-semâ'* Eserinin Mukaddimesi:

Üdfüvî, uzun bir şekilde Allah'a hamd, Hz. Peygamber'e salat ve selam ederek eserine başlamaktadır. Daha sonra konuya giriş yaparak şunları söylemektedir:

"Sema' (mûsikînin dinlenmesi) meselesine dair ortaya konulan birtakım hükümler vardır. Öyle ki bu konu, geçmiş asırlarda üzerinde çokça ihtilafın/çekişmenin ortaya çıktığı bir meseledir. Bu hususta, İslâm coğrafyasında yaşayan âlimlerin görüşleri birbirinden farklılaşmıştır. İşte bu görüşler şöyledir:

- Mûsikînin dinlenmesini kerih görüp, bunu belirli bir miktar ile sınırlayanlar
- İfrat boyutuna varacak düzeyde mûsikînin dinlenmesini yasaklayıp inkâr edenler
- İfrat boyutuna varacak düzeyde, mûsikîyi dinlemenin ancak ahirette verilen bir nimet olacağını söyleyenler
- Orta yolu bularak mûsikînin dinlenmesini mübah görenler ki her şeyde orta yolu bulmak en hayırlı olandır.
- Mûsikînin sadece az bir kısmını mübah görüp çoğunu haram kabul edenler
- Erkekler ile kadınlar, hür olanlar ile köle olanlar arasında şarkı söylemeyi birbirinden ayıranlar..."⁵⁷

⁵⁶ Klein, "Musical Instruments in Samâ' Literature: al-Udfuwî's Kitâb al-İmtâ' bi-ahkâm as-samâ'", 4.

⁵⁷ Üdfüvî, *el-İmtâ' bi Ahkâmi's-Semâ'*, 4.

Üdfüvî, bu meseleye dair kısa bir şiir söyledikten sonra eserini nasıl telif ettiğini şu şekilde beyan etmektedir:

“Bu kitabı telif etmek üzere, engebeli yollardan çıkıp doğru bir yola girdim. Bu noktada akıllarda gerçekleşmesine fırsat vermeden mesele hakkında taassuptan kaçındım. Söz konusu mesele hakkında zikredilen fikirlerin en mükemmeli düzgün bir şekilde aktardım. Bu mesele hakkında çok konuşanlara, manaların en yenisini ve özgününü parlak bir şekilde verdim. Umarım bu eser, olabildiği kadarıyla kalb-i selim ile müstakim bir akıl sahibi olan insanların hepsinde olumlu bir etki oluşturur. Kitabımın ismini el-İmtâ' bi-ahkâmî's-semâ' olarak isimlendirdim. Onu ne geniş ne de kısa bir hacimde yazdım. Kitabımı bir mukaddime, iki bâb ile sonradan gelen fassılar ve sonuç kısmına ayırdım. Böyle yapmamın sebebi kitabın itibarını yakınlaştırmak amacına matuftur. Allah'tan daimî afiyet, güzel bir son niyaz ederim. O, çok bağışlayıcı, tövbeleri çok kabul edendir.”⁵⁸

Eserin içindekiler bölümü incelendiğinde birinci mesele olarak; Kur'an-ı Kerîm'in nağmelerle kıraat edilmesi ve âlimlerin bu mesele hakkındaki ihtilafları konuları görülmektedir. İkinci mesele ise hüda (الهداء) hakkında yazılmıştır. Üçüncü meseleye bakıldığında; şiir inşâd etmek, şiir inşâd edilmesini istemek ve şiir yazmak başlığıyla beraber şiir inşâd etmek konusunda konulan kayıtlar ve önlemler bahisleri ele alınmıştır. Sonrasında alt başlıklar açılarak birinci kayıta bunun mescitte şiir olmaması, ikinci kayıta şiirde hiciv olmaması meselesi ve 'Ta'rîz ile tasrîhin bir bağlantısı olabilir mi?' sorusuna cevap verilmiş, üçüncü kayıta da belirli bir kadına yazılan aşk şiiri hususu incelenmiştir. Bu konuda bazı sınıflandırmalara yer verilerek; kadının yabancı olması ve olmaması durumu ve belirli olmayan bir kadına aşk şiiri söylemenin hükmü konuları işlenmiştir. Devamında dördüncü kayıt olan (şiirde) yalanın olmaması meselesi delillendirilmiştir. Beşinci kayıta şiirde kadının yanakları, saç lülesi, endamı vb. şeylerden bahsedilmemesi ve son olarak altıncı kayıta da bir erkeğe şiir söylenememesi ile İbn Hazm'ın şiirden kaçınmasıyla alakalı görüşüne yer verilmiştir.

Ana başlık olarak görebileceğimiz birinci bâbda ana hatlarıyla şarkı (gînâ) hakkında tartışmalara yer verilmiş ve bu konu üç fasıl-

⁵⁸ Üdfüvî, *el-İmtâ' bi Ahkâmî's-Semâ'*, 4-5.

da incelenmiştir. Birinci fasılda; gınânın lügat ve ıstılah açısından tarifi, çalgı aleti olmadan gınânın hükmü ve âlimlerin bu konudaki ihtilafları, gınânın haram olduğu görüşünde olanlar, fitneden emin olunması durumunda mutlak olarak gınânın mübah olduğunu söyleyenler, gınânın mekruh olduğu görüşünde olanlar, gınânın az olması ile çok olması arasında fark gören kimselerin ihtilafı ve son olarak gınâyı kadının söylemesi ile erkeğin söylemesi arasında fark gören kimseler ve sûfilerin gınânın dinlenmesi konusundaki görüşler ele alınmıştır. Ardından ikinci fasla geçilerek; gınânın haram olduğunu söyleyenlerin delilleri konusuna iki kısımda yer verilmiştir. Birinci kısım; Kitâb (Kur'an'dan deliller) ve ikinci kısım ise sünnetten deliller ve gınânın yasaklanması hakkında ilk dönemden nakledilen rivayetler şeklindedir. Üçüncü fasılda ise; gınâyı mübâh (câiz) görenlerin getirdiği delillerin beyanı üç kısımda ele alınmış olup birinci kısım; Kitâptan deliller, ikinci kısım; sünnetten deliller ve üçüncü kısım ise icmâ başlıkları altında anlatılmıştır. Son kısımda Hicâz ehlinin gınâyı câiz görmesi, gınânın dinlenmesi konusunda sahabeden, tâbiûndan, tâbiûn dışındakilerden aktarılan ayrıntılı bilgiler, gınânın dinlenmesi konusunda İmâm Ebû Hanîfe'den, İmâm Mâlik'ten, İmâm Şâfi'den ve İmam Ahmed b. Hanbel'den aktarılanlar, gınânın dinlenmesi konusunda sûfilerden ve filozoflardan (hükemâ) aktarılanları muhtevî konulara yer verilmiştir. Üçüncü faslın sonuncusu olan dördüncü kısımda kıyâs hükmüyle alakalı delillere yer verilirken bunun detaylarına girilerek gınânın mekruh olduğunu söyleyenlerin delilleri, gınânın çoğunun değil az miktarda söylenmesinin mübah olduğunu söyleyenlerin delilleri, yabancı kadınlardan gınânın dinlenmesini haram kabul edenlerin delilleri, erkeklerden gınâ dinlenmesini haram kabul edenlerin delilleri, bazı durumlarda gınânın dinlenmesini mendûb görüp bazı durumlarda mübâh görenlerin delilleri, hâl ve varlık ashabının (mutasavvıfların) delilleri, gınâyı mübah görüp bunu savunanların delilleri ve gınâyı haram görenlerin getirdiği delillere karşı mübah görenlerin cevabı hususlarına ayrı ayrı değinilmiştir.

Kitabın ana başlıklarından olan ikinci bâb mûsikî aletleri hakkında kaleme alınmıştır. Bu başlık 9 fasılda incelenmiştir. Bunlardan birinci fasıl def hakkındadır. Âlimlerin defin vurulması konusunda ihtilaf etmesi, def çalınmasının sünnet olduğunu söyleyenlerin delilleri, nikâhta sünnet olduğunu söyleyenlerin delilleri, düğün ve sünnet cemiyetinde mübah görüp diğer yerlerde haram kabul edenlerin delilleri, düğün ve sünnet cemiyetinde mübah görüp di-

ğer yerlerde mekruh kabul edenlerin delilleri, düğünde mübah görüp bunu sınırlandırılanların delilleri, nikâhta mübah olduğunu benimseyen ancak nikâh dışında mekruh görenlerin delilleri, mutlak olarak mübah görenlerin delilleri, mutlu olunan her olayda mübah görenlerin delilleri, düğün ve sünnet cemiyetinde mübah görüp diğer yerlerde aykırı hareket edenlerin delilleri, çölde yapılan ile başka zamanlarda yapılan eğlenceler arasında bir fark olduğunu gözetenlerin delilleri, defin az ya da çok vurulmasını ayırt edenlerin delilleri, çingiraklı zilli def ile bunun dışındaki defler arasında fark görenlerin delilleri ve kadınlar ve erkeklerin defi çalması arasında fark görenlerin delilleri bu faslın başlıklarını oluşturmaktadır.

İkinci fasıl şebbâbe (ney) hakkındadır. Âlimlerin kaval konusunda ihtilaf etmesi hususu altında kavalın sünnet açısından haram olduğunu söyleyenlerin delilleri, kıyâs delili açısından haram olduğunu söyleyenler, mübah olduğunu söyleyenlerin delilleri, Kitâb ve sünnetten gelen deliller, kavalın anlamının ne olduğunu esas alarak mübah görenler konuları bu fasılda incelenmiştir.

Üçüncü fasıl diğer üflemeli çalgılar hakkındadır. Âlimlerin diğer üflemeli çalgılar hakkında ihtilaf etmesi ile mezhep imamlarının çoğunun bunu haram kabul etmesi konuları bağlamında işlenmiştir.

Dördüncü fasıl ud hakkındadır. Bu faslın alt başlıkları ise; udun Arapların şiirlerinde mevcut olması (geçmesi), udu ilk yapan ve onu ilk çalan kimse, şer'î açıdan udun hükmü ve âlimlerin bu konudaki farklı görüşleri, dört fıkıh mezhebine göre ud hakkında maruf olan görüşleri, udun caiz olduğunu benimseyenlerin görüşleri, haram görenlerin ihtilafa düştüğü husus olan büyük ud mu yoksa küçük ud mu haramdır sorusu, akıl ve nakil açısından udu haram görenlerin getirdiği deliller, udu mübah görenlerin üç kısımdan getirdiği deliller ve son olarak diğer telli çalgıların hükmü olmuştur.

Beşinci fasıl davul hakkındadır. Kûbe davulunun hükmü ve âlimlerin bu davulun çalınması hususundaki muhtelif görüşlerine yer verilerek sünnete ve kıyâsa dayanarak haram olduğunu söyleyenlerin delilleri, Kûbe davulunu mekruh ve mübah görenlerin delilleri ile son olarak diğer davul türlerinin hükmü ve âlimlerin bunlar hakkındaki farklı görüşleri içeren konular ele alınmıştır.

Altıncı fasıl saffâkateyn yani iki zil hakkındadır. Burada saffâkateyn hakkında âlimlerin hükümlerine yer verilmiştir. Yedinci fasılda sunûc (büyük zilli çalgı) hakkındaki hükümlere ve âlimlerin

bu husustaki farklı görüşlerine değinilmiştir. Sekizinci fasıl; kadîb çalma hakkında ve âlimlerin bu konudaki farklı görüşleri hususundadır. Dokuzuncu fasılda da alkışlamak konusu çok yönlü bir şekilde ele alınmıştır.

Onuncu fasla gelindiğinde; mûsikî aletleri ile şarkı söylemek hakkında ve âlimlerin bu husustaki farklı görüşleri konusu altı konu başlığı altında incelenmiştir. Yazar birinci konuda; raks ve âlimlerin bu husustaki farklı görüşlerine yer verirken bu başlığı sûfîlerin raks hakkındaki görüşleri ile raks meselesinde mekruh ve mübah görüşünü benimseyenlerin delilleri şeklinde ayırmıştır. İkinci Konu da mugannî cariyenin satışı ve âlimlerin bu husustaki farklı görüşleri, bu satışın batıl olduğunu söyleyenlerin delilleri ile caiz olduğunu söyleyenlerin delilleri ele alınmak suretiyle kaleme alınmıştır. Üçüncü konu; telli ve üflemeli çalgılar vb. kullanılarak yapılan mûsikî için (eğlence amaçlı) çalgı aletlerinin satışı ve âlimlerin bu husustaki farklı görüşleri başlığı altında bu alışverişin olması ve olmaması gerektiğini söyleyenlerin delilleri konularını içeren bilgiler verilmiştir. Dördüncü konu, ücret karşılığında gınânın söylenmesi ve âlimlerin bu konudaki farklı görüşleri hakkındadır. Bu başlık mûsikî aletlerinin ücret karşılığında kiralanması ve mugannîye icâre ve şart olmadan ücret verilmesi konularını muhtevîdir. Beşinci konu gınânın öğretilmesiyle ilgilidir. Altıncı konu; mugannînin ve onu dinleyenlerin şahitliğinin kabulü ve reddi hakkında olup gınâyı sanat ve meslek edinenlerin hükmü ve âlimlerin bu konudaki farklı görüşlerine yer verilmiştir. Alt başlıklarında ise; gınâyı dinleyen kimsenin hükmü, köle ve cariyelerden şarkı dinlemeyi bağımlılık haline getirenler ve gınâyı haram kabul edenlerin ihtilaf ettiği husus ele alınmıştır. Buna da gınâ için çalgı aleti çalmak ve dinlemek büyük günah mı ya da küçük günah mı sorusuna cevap verilmek suretiyle değinilmiştir. Ardından kitap sonuç kısmıyla tamamlanmıştır.

5. Üdfüvî'nin Mûsikî Hakkında Karşılaştığı Sorunlara Yaklaşımı Noktasında Örnekler

Bu başlık altında Üdfüvî'nin eserinde yer verdiği tartışmalara üç hususa ışık tutulmak suretiyle değinilmiştir. Ardından sonuç bölümünde ele aldığı bahislere dair malumat verilecektir. Bu örnek konulardan ilki hüdâ meselesidir. Müellif eserinin ana bölümlerine geçmeden evvel hüdâ türü hakkında lügat ve ıstılâhî bilgiler vererek bu konu hakkındaki tartışmaları analiz etmiştir. Burada mübah olan

hüdânın recezi dokunaklı bir sesle güzelleştirmek anlamında kullanıldığını ifade etmiştir. Mâverî'nin (ö. 450/1058) *el-Hâvî* eserine atıfta bulunup hüdânın tanımına değinmiştir. Kendisi de bunu destekler şekilde hüdânın yolculuğun meşakkatini azaltan ve develerle kişilerin gücünü arttırıcı bir tür icrâ çeşidi olduğunu anlatmıştır. Hüdânın cevâzı hususunda özellikle mübah olmasında hiçbir tartışma bilmediğini ve birçok Mâlikî ve Hanbelî fakihinin caiz saydığı görüşlerini aktararak bu hususta ihtilaf olmadığını altını çizmiştir.⁵⁹ Herhangi bir kimsenin bu forma yani hüdâ icrâsına haram ya da mübah demesinin doğru olmayacağını çünkü Hz. Peygamber'in hüdâ dinlediğine dair aktarılan sahih rivayetler bulunduğunu söylemiştir ve bu bölümde hadislerle yer vermiştir.⁶⁰ Üdfüvî bu konuda kendi görüşünü belirterek, hüdânın müstehab görülmesinin haram denmesinden daha doğru olacağını ifade etmiştir. Çünkü ona göre bu icrânın develerin çöl nedeniyle yaşadıkları zorlukları gidermede ve yolculuğun zorluklarını kolaylaştırmadaki etkisi bunu gerektirmektedir. Ayrıca hüdânın kaynağının Kureyşlilere ait olduğunu Hz. Peygamber'den bir hadis ile delillendirmiştir.⁶¹

db | 803

İkinci olarak analiz edeceğimiz örnek bahis, şarkı konusunda "Gınâyı Kadının Söylemesi ile Erkeğin Söylemesi Arasında Fark Gören Kimseler" meselesinin ele alınışı olacaktır. Üdfüvî fakihlerden bir grubun bu konuda fark gördüğünü aktarır. Buna göre bir grup âlim özellikle yabancı (ecnebi) kadınlardan şarkı dinlenmesini haram kabul etmişlerdir. Yabancı olmayan kadınlar ve erkekler hususunda ise meselenin ihtilafı olduğunu belirtmişlerdir. Bir erkeğin yanında ona mahrem olmasa da ister hür ister köle olsun yabancı kadınların şarkı söylemesi caiz değildir demişlerdir. Bu fakihlere göre bu icrâ istenirse perde arkasından istenirse de aynı ortamda bulunarak söylensin iki türlü de durum aynıdır. Üdfüvî burada Gazzâlî'nin (ö. 505/1111) *el-İhyâ* eserine atıfta bulunarak şarkı söyleme hususunda birtakım görüşlerini dile getirmiştir. Gazzâlî eğer şarkı söyleyen kadınsa ve fitneye sebep olarsa onun dinlenmesinin caiz olmadığını ifade etmiştir. Ancak buna dair bir bahis açarak ilavelerde bulunmuş ve fitne korkusu bulunsun ya da bulunmasın eğer kadınla yalnız kalırsa ve ona bakılırsa bu ha-

⁵⁹ Üdfüvî, *el-İmtâ' bi Ahkâmi's-Semâ'*, 28.

⁶⁰ Üdfüvî, *el-İmtâ' bi Ahkâmi's-Semâ'*, 28-29 Muhakkik dipnotta Hz. Peygamber'in hüdâtı (hüdâ söyleyen kişiler) var olduğunu söylemektedir. Bunlardan bazıları: Enceşe, Berâ İbn Mâlik, Abdullah b. Revâha vb. dir.

⁶¹ Üdfüvî, *el-İmtâ' bi Ahkâmi's-Semâ'*, 29.

ramdır yani haramlık gınâdan değildir demiştir. Gazzâlî'den aktarılanlar devam ederek kadınların seslerinin örtülmesinin emredilmediğine, heyecan ve şehvetin artırılması meselesinin erkek veya kadın fark etmeksizin fitneye sebep olma kıyasıyla değerlendirilmesi gerektiğine Üdfüvî tarafından işaret edilmiştir. Onun kendi görüşü ise Gazzâlî'nin Hz. Peygamber'in evinde iki cariye muganniye'nin şarkı söylediği ve sahabeden bunu dinleyenlerin olduğu hadisine dayalı olarak, kadınların şarkı söylemesinin yabancı dahi olsa caiz olacağı şeklindedir. Buna benzer diğer hadisleri de kendisine delil kabul ettiğini vurgulamıştır. Yabancı kadınların şarkı söylemesine 4 mezhepten karşı çıkanların görüşlerini verdikten sonra Hanefilerden bazılarının bu duruma olumlu baktığını zikretmiştir. Örneğin bir Hanefî fakihi şarkının düğünlerde ve eğlencelerde söylenmesinin herhangi bir sorun teşkil etmeyeceğini ve buna eğlendirici bir unsur gözüyle bakılması gerektiğini söylemiştir. Tüm bu ve muhtelif rivayetleri aktardıktan sonra Üdfüvî yabancı olsun olmasın fitneye sebep olacak herhangi bir şart olmadıktan sonra kadının şarkı söylemesinin caiz olduğu görüşüne yer vermiştir.⁶²

804 | db

Bu başlıkta ele alacağımız nihai mesele ise üzerinde tartışmaların olduğu ve Üdfüvî'nin kitabında "Gınâyı Haram Görenlerin Getirdiği Delillere Karşı Mübah Görenlerin Cevabı" başlığı altında yer alan söz konusu meseledir. Bu konu Üdfüvî tarafından yaklaşık olarak 114 sayfada işlenmiş olup eserinin en hacimli kısmı olarak karşımıza çıkmaktadır.⁶³ Gınâyı haram görenlerden Kitap, sünnet, icmâ ve kıyâs delillerinin tamamı aktarılmış ve buna karşın mübah kabul edilecek olan tüm deliller cevap niteliğinde zikredilmiştir. Gınânın haramlığını âyetlerle belirtenlere bunun doğru olmadığını sahabe ve tâbiûn'un tefsirleri üzerinden delillendirerek izaha kavuşturmuştur. Hadislerde haram kabul edenlerin delillerine ise naklettikleri hadislerin sıhhat derecelerini sunarak cevap vermiştir.⁶⁴ Yaklaşık 20 tane hadis rivayetini eserine alarak bu görüşlere karşı şarkı söylenmesi ve dinlenmesinde hadisin sadece sıhhati meselesine değil bağlamına da dikkat edilmesi hususunun üzerinde durarak kendi görüşünü aktarmıştır. Öyle ki bu hususta yine Gazzâlî'nin bir şeyin mübah olması meselesine yaklaşımı Üdfüvî'nin kendisini izah etmekte yararlandığı bir görüş olmuştur. Gazzâlî: "Bir şey haramsa

⁶² Üdfüvî, *el-İmtâ' bi Ahkâmî's-Semâ'*, 88-90.

⁶³ İlgili bölüm için bk. Üdfüvî, *el-İmtâ' bi Ahkâmî's-Semâ'*, 199-313.

⁶⁴ Üdfüvî, *el-İmtâ' bi Ahkâmî's-Semâ'*, 206-284.

bunun Allah katında bir cezası vardır ve o şeyin haramlığı sem'ıyyâtla bilinir.” demiştir. Dolayısıyla nâs ve kıyâs ile haram olduğu söylenmemişse bu gınânın mübahlığına işaret etmektedir. Üdfüvî de bu konuda Gazzâlî gibi düşündüğüne yer vermiştir.⁶⁵ Kitabın sonuç kısmında gınânın Araplara ne zaman geldiği, Abbâsî döneminde gınâyı ilk kimlerin söylediği hususları işlenmektedir.⁶⁶ Örneğin; müellif Araplardan ilk şarkı söyleyenin Tuveys olduğunu söyler. Bunun yanında Acemlerden Araplara şarkıyı aktaran ilk kimsenin de Mekke ehlinde Said b. Miscâh olduğunu belirtir. Bu görüşleri ise İsfahânî'nin *el-Egânî* isimli eserine dayandırarak verir.⁶⁷ Daha sonra Üdfüvî, mugannîler içerisinde ön plana çıkan kimselerin mûsikî sanatına katkılarına değinerek onların hayatına dair bazı bilgiler aktarır. Kitabını bitirirken şunları ifade etmiştir:

“Biz güzel bir delillendirme ile şarkı söyleyenlerin isimlerini zikrettik. İcmâ faslında şarkı dinlemek ve söylemek konusunun caiz olduğunu ifade etmiştik. Sahabeden, tâbiûndan ve sonrası dönemden bu sanatı icrâ edenler olduğunu delilleri ile gösterdik. Sonraki dönem ulemasının kadın ve erkeklerden ud gibi çalgı aletleriyle şarkı söyleyenlere ve onları dinleyenlere dair bilgiler verenlerin olduğunu görmekteyiz. İnsaflı bir kimse sunduğumuz bu delilleri düşündüğünde ve dikkatli bir gözle incelediğinde gerçekleri görecektir. Doğru söz taassuba girilmediği sürece apaçık bir şekilde yerini bulacaktır.”⁶⁸

db | 805

6. Üdfüvî'nin Genel Olarak Mûsikî İlmine ve İcrâsına Olan Fıkhî Yaklaşımı

Bu bölümde Üdfüvî'nin bir Şafiî fakihi olarak Memlûk toplumdaki mûsikî pratiklerine dair meselelere genel olarak bakış açısına değinmeye çalışacağız. Üdfüvî'nin birçok meselede şu hususu belirttiğini görmekteyiz: “Hayrın tamamı Hz. Muhammed'in şeriatında bulunmaktadır.”⁶⁹ Bu ifade müellifin sorunları ele alırken naslara bilhassa hadislerle yönelik hassasiyetini dile getirmekle beraber Hz. Peygamber'in hayatındaki prensipleri esas aldığını bildir-

⁶⁵ Üdfüvî, *el-İmtâ' bi Ahkâmî's-Semâ'*, 273.

⁶⁶ Bu konuda bk. Sema Dinç - Recep Gün, “IX. Yüzyıl Abbâsî Dönemi Hanedan Üyesi Mûsikîşinasların Kitâbü'l-Egânî'deki Anlatımları”, *İSTEM* 36 (Aralık 2020), 361-388.

⁶⁷ Üdfüvî, *el-İmtâ' bi Ahkâmî's-Semâ'*, 475-500.

⁶⁸ Üdfüvî, *el-İmtâ' bi Ahkâmî's-Semâ'*, 501-502.

⁶⁹ Üdfüvî, *el-İmtâ' bi Ahkâmî's-Semâ'*, 54.

mektedir. Eserde konuları ele alış biçiminde bilhassa hadislerdeki çokluk ve detaylandırmalar buna işaret etmektedir.

Bir başka yönüyle Üdfüvî, hocaları arasında bulunan ve dönemin önemli fakihleri arasında sayılan İbn Cemâa'nın (ö. 733/1333) bir görüşünü eserine almıştır. Müellif bu fakihten aldığı bir görüşü şöyle aktarmaktadır: “Bir kimse fuhşiyattan ve kötülükten emin olarak mûsikî dinlerse bu mübahtır yani şarkı dinlemesi, şebbâbeyi dinlemesi ve defi dinlemesi mübahtır.”⁷⁰ Bu hususta Üdfüvî'nin kendi hocalarının fikhî görüşlerini benimsediğini ifade edebiliriz.

Burada Üdfüvî'nin bazı tutumlarını eseri neşreden yayıncının kendi önsözünde eleştirdiğini görmekteyiz. Yayıncı Üdfüvî'nin sahabe ve tâbiûndan ön plana çıkan İslâm âlimlerinden mûsikînin cevazına ilişkin görüşlerini aktardığını ancak onların caiz dedikleri hususların bazı şartlara ve kurallara bağlı olduğunu ifade ederek bu konuyu kitabın giriş kısmında detaylı bir şekilde ele almaktadır. Ona göre Üdfüvî'nin mûsikîye mübah olarak bakmasının bugünün mûsikî anlayışıyla daha doğrusu bugün harama götürebilecek İslâm'ın tasvip etmediği mûsikîyle kıyaslanmaması gerektiğini savunmaktadır.⁷¹ Bu görüş tartışmaya açıktır. Nitekim bunu şu an dünya üzerindeki hangi mûsikî icrâlarıyla mukayese etmek gerekecektir? Yayıncının bu hususta kendi inançları ve bilgisi doğrultusunda bir uyarı mahiyetinde dile getirdiğini belirtmekte fayda görmekteyiz.

Bununla beraber yayıncı müellifin mûsikîyi dinleme ve şarkı söylemenin mübah olduğu görüşünü savunduğunu dile getirmektedir. Hatta müellifin bu görüşü son noktaya ulaştırdığını düşünmektedir yani Üdfüvî'nin oldukça esnek bir biçimde mûsikîyi dinlemenin ve şarkı söylemenin mübah olduğunu düşündüğünü ifade etmektedir. Bununla birlikte müellif yayıncıya göre yabancı kadınlardan ve erkeklerden şarkı dinlemenin mübah olduğunu zikretmektedir ki bu görüşünü fitne korkusu kaydını düşmeden vermektedir. Bu

⁷⁰ Naşir, “Yayıncının Mukaddimesi”, *el-İmtâ' bi Ahkâmis's-Semâ'* (İstanbul: Dâru'l-Lübâb, 2019), 13. Yayıncı müellifin aktardığı bu görüşe itiraz etmektedir. Şarkının dinlenmesinin mübah olması için şer'î hükümlerin yerine getirilmesini öne çıkarmaktadır. Örneğin kadınların örtünmesi erkek ve kadınların bir arada olmaksızın şarkının dinlenmesi, fuhşiyat içeren kelimelerin zikredilmemesi bu şartların arasındadır. Eğer bunlar yerine getirilirse o zaman mûsikî dinlemenin mübah olacağını dile getirmektedir.

⁷¹ Naşir, “Yayıncının Mukaddimesi”, 6-7.

durum da müellifin mûsikîye olan yaklaşımının oldukça geniş bir perspektife sahip olduğunu göstermektedir meyanında ifade edilmiştir. Bu düşünceyle kitabın yayıncısı Üdfüvî'nin fitneye düşme tehlikesini göz ardı etmesini eleştirmekte ve birçok âlimin bu konuda farklı düşündüğünü beyan etmektedir.⁷² Bu yorum bizce çok anlamlı görünmemektedir. Nitekim Üdfüvî'nin metin içerisinde fitneye sebep olma kaygısını da dile getirerek kadın şarkıcılar konusunu ele aldığını diğer başlıktaki bölümde görmekteyiz. Yayıncının şahsî perspektifi bu hususa yaklaşımını etkilemiş olabilecektir. Bu kısımda yayıncının ve muhakkikin de bazı görüşlerine yer verme sebebimiz Üdfüvî'nin kendi döneminde, önce ve sonrasında yoğun bir şekilde tartışma konusu olmuş bazı hususlara yaklaşımının netliğini ve genişliğini aktarmaya çalışmak maksadını taşımaktadır.

Bir başka mevzu ise İslâm Hukuku kaynaklarına bakıldığında birçoğunda müzik aletlerinin kullanımına yönelik haram olduğuna işaret eden hükümler bulunmaktadır. Mezhep imamlarının yekûnu bu hususta özellikle telli çalgı aletlerinin aleyhine görüş bildirmişlerdir.⁷³ Üdfüvî'nin çalgı aletlerini ele alan en geniş tartışmaların bulunduğu eserlerden birini telif ettiği de görülmektedir.⁷⁴ Kendisi de en genel ifadeyle mûsikî icrâlarının ve kitabında yer verdiği müzik aletlerinin yasaklanması için herhangi bir delil bulunmadığını ve bunların da mübah olarak değerlendirilmesi gerektiğini düşünmektedir. Bu konuda da yine Gazzâlî'nin prensiplerine dayandığını ifade edebiliriz.

Sonuç

Memlûk Devleti'nin hüküm sürdüğü zaman dilimi, alanında hatırı sayılır eserler vermiş ve tanınan ulemânın yetiştiği bir dönem olmuştur. Bu devletin Bahrî Memlûkler döneminde çoğunlukla Kâhire'de yaşamış Şafiî mezhebinden Üdfüvî olarak tanınan bir fakih tarafından *el-İmtâ' bi-ahkâmi's-semâ'* isimli bir eser kaleme alınmıştır. Bu çalışmamızda incelediğimiz ve mûsikînin hükümlerinin ele alındığı semâ' literatürüne ait olan bu eser kendisinin mukaddime belirttiği şekilde bir mukaddime, iki bâb ile sonradan gelen fasıllar ve sonuç kısımlarından oluşturulmuştur. Üdfüvî'nin bu

⁷² Naşir, "Yayıncının Mukaddimesi", 8-10.

⁷³ Süleyman Uludağ, *İslâm ve Mûsikî* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2015), 156-187.

⁷⁴ Bu konuda detaylı bilgi için makalenin tamamına bakulmalıdır. Klein, "Musical Instruments in Samâ' Literature: al-Udfuwî's Kitâb al-İmtâ' bi-ahkâm as-samâ'", 21-22.

eseri 2019 yılında ilk kez tahkik edilerek neşredilmiştir. Telif edilen bu çalışmanın diğer semâ' kitaplarından üstün olan bazı özellikleri onun diğer âlimler tarafından övgü ile bahsedilmesine vesile olmuştur. Günümüzde bu kitabın ikinci bölümü olan çalgı âletlerini temel alan bir çalışma dışında herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.

İlk bâba geçmeden evvel Kur'ân-ı Kerîm'in nağme ile tilâveti, hüdâ konusu ve inşad bahsi çeşitli yönleriyle işlenmiştir. Birinci bâbı gınâ yani şarkı konusunda ikinci bâbı da çalgı âletleri mevzu-sundadır. Bu başlıkların altında ise şarkı söylenmesi, dinlenmesi, kadının-erkeğin şarkı söylemesi, az ya da çok söylenmesi, hangi hâllerde söylenebileceği gibi içerikler bulunmaktadır. Çalgı âletleri meselesinde ise çalgıların tanımları, çalgı âletlerinin çalınması, dinlenmesi, çalınırken şarkı söylenmesi, raks ve alkışlamak gibi hususlar zikredilmektedir. Def, davul, ud, sebbâbe ve bunların çeşitleri hakkında hükümler ele alınmaktadır. Bu bilgilerin temel nedeni kendi döneminde kaleme alınmış olan semâ' kitaplarından ayrışmasıdır. Bu yoğun temalı içerikte başka bir eser yaşadığı coğrafyanın dinamiklerinde kendinden önce yazılmamıştır.

808 | db

Üdfüvî bir meselenin hükmünü yöntem olarak önce Kitâb sonra sünnet, icmâ ve kıyâs prensiplerine dayandırmıştır. Bunu yaparken mûsikînin lehine yahut aleyhine olan kendinden önceki fakihlerin görüşlerinin tamamına yer vermeye çalışmıştır. Deliller kendi alanlarında söz sahibi müfessirler, muhaddisler, fakihler ve edebiyatçıların eserlerinden alınarak objektif ve sarîh bir şekilde aktarılmıştır. Kitabında bu görüşlere nazik ve anlama odaklı yaklaşımıyla yanıtlar vermiştir.

Göründüğü kadarıyla Üdfüvî bu kitabını mûsikînin hükmü hakkında araştırma yapmak isteyen meraklı ilim talebeleri ile bu alana hususi bir ilgisi olanlara yönelik kaleme almıştır. Çünkü mûsikînin bu kitapta geçen meseleleri geçmiş asırlarda ve bugün âlimler arasında oldukça tartışmalı bir hâl alan konulardır. Bu konu hakkında birbirinden farklı birçok görüş ortaya çıkmış ve benimsenmiştir. Nitekim Üdfüvî de aklî ve naklî delilleriyle aktardığı konulara ilgili başlıklarda kendi hükümlerini vererek eserini oluşturmuştur. Üdfüvî kendi döneminde de tartışmalı olan tüm bu konulardan kitabında yer verdiği mûsikî sanatı hakkındaki tüm bahislerin caiz olduğunu ifade eden delillerini sunarak hükümlerini aktarmıştır. Bu bağlamda Üdfüvî, kendi mezhebinin yaklaşım tarzını ve görüşlerini de aşarak bağımsız bir müçtehit gibi bu meseleye yaklaşmış, döne-

minde mûsikî konusuna dair kendine özgü ve objektif bir bakış açısı geliştirmeye çabalamıştır. Şafiî mezhebinin kurucusu İmam Şafiî'nin çoğu Şafiî alime göre mûsikîyi ve mûsikî aletlerini haram sayarak bunları yapanların şahitliklerinin dahi kabul edilmediğini savunan görüşlerinin yanında Üdfüvî, kadın sesini dahi caiz gördüğünü ifade etmiştir. Kanaatimizce Üdfüvî Şafiî fıkhnın önde gelen fakihlerinden olan Gazzalî'nin 'İmam Şafiî'nin beyanlarından mûsikîyi haram kabul ettiği anlaşılamaz' görüşünü benimsemiş ve meselelere bu minvalde yaklaşmıştır. Döneminin toplumsal yapısı bağlamında bu durum özgün bir fikrî yaklaşıma işaret etmektedir. Bugün dahi makamla Kur'an okumak, mevlid okunması ve def dışında enstrüman çalmak gibi konular resmî kurumlarca hükme bağlanmış olsa da kadın sesi konusunda net bir açıklama yapılamamakta ve tüm bu konularda münferit ve muhtelif fikirler beyan edilmektedir. Bu bağlamda Memlûk Devleti döneminde yaşamış olan Üdfüvî'nin tecrübe ettiği ve kendisine iletilen konularda hükümlerini bilhassa kuvvetli delillere dayandırarak kayda geçmiş olması önemli gözükmektedir.

Üdfüvî'nin bu eserinden sonra semâ' literatürünün gelişme gösterdiği, mûsikî meselesine bakışın yeniden şekillendiği ve bu icrâ sanatına tek bir açıdan değil birçok perspektiften bakılması gerektiği anlayışının ön plana çıktığı anlaşılmaktadır. Bizim yaptığımız bu çalışmayla beraber semâ' literatürünün az sayıda olan çalışmalarına bir katkı sunulmaktadır. Aynı zamanda Türkiye'de bu kitap hakkında ilk kez eser kaleme alınmış olacaktır. Bununla beraber mûsikînin daha ziyade aleyhine görüş bildiren âlimlerin bulunduğu bu yüzyıllarda Memlûk dönemine ait tanınan bir fakihin olumlu görüşlerini bildirdiği bu kitabın incelenmesi disiplinlerarası bir çalışmayı da temin ederek dinî mûsikî sahası yanında İslâm hukuku literatürüne de kaynaklık etmiş olacaktır. Aynı zamanda İslam tarihi boyunca kronolojik bir biçimde ele alınmak suretiyle semâ' literatürünün tümünü şamil çalışmalar yapılması önerilmektedir.

Kaynakça

- Ak, Mahmut. *Memlûkler Tarihi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi, ts.
- Akkuş Yiğit, Fatma. "Memlûk Tarihinde Kadın Şarkıcı ve Müzisyenler". *Tarih İncelemeleri Dergisi* 30/1 (2015), 45-62.
- Arpa, Serbülen. *Mûsikînin Hükümü Bağlamında İbnü'l-Kayserânî'nin "Semâ" Kitabı*. Ankara: İlâhiyât Yayınları, 2023.
- Âşur, Sa'd Abdulfettah. *el-Muctema' el-Mısrî fî Asr Selâtîn el-Memâlik*. Kâhire: Dâr en-Nahde el-Arabiyye, 1992.

- Ayaz, Fatih Yahya. *Memlûkler (1250-1517)*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi, 2015.
- Bayhan, Ahmet Ali. "Mısır'daki Eyyubi Devri Mimari Eserleri: Medreseler ve Han-kah/Zaviyeler". *Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi* 1/12 (2010), 1-16.
- Çıplak, Esra. "Memlûklerde Eğitim ve Tören Alanları: Meydanlar". *XIX. Türk Tarih Kongresi Ankara 3-7 Ekim 2022- Türk-İslam Devletleri Tarihi*. II/189-209. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2024.
- Dinç, Sema - Gün, Recep. "IX. Yüzyıl Abbâsî Dönemi Hanedan Üyesi Mûsikîşinasların Kitâbü'l-Egânî'deki Anlatımları". *İSTEM* 36 (Aralık 2020), 361-388. <https://doi.org/10.31591/istem.848758>.
- Dûğûz, Câneî b. Vessâm. "Muhakkik'in Mukaddimesi". *el-İmtâ' bi Ahkâmî's-Semâ'*. İstanbul: Dâru'l-Lübâb, 2019.
- Durmuş, Efe. *Bahrî Memlûklar Döneminde Halep Naipliği*. Şanlıurfa: Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Doktora Tezi, 2014.
- el-Makrizî. *el-Mevâiz ve'l-İtibâr bi-Zikr el-Hitât ve'l-Âsâr*. II Cilt. Kâhire: Mektebe es-Sakâfe ed-Dîniyye, 2. Baskı., 1987.
- Eruz, A. Fulya. "Memlûkler (Sanat)". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29/97-100. Ankara: TDV Yayınları, 2004.
- Haliloğlu, Fahrettin. *İbn Hacer el-Askalânî*. İstanbul: Siyer Yayınları, 2023.
- Heytemî, İbn Hacer el-. *Keffu'r-Reâ' an Muharremâtî'l-Lehv ve's-Semâ'*. thk. Âdil Abdulmunim Ebu'l-Abbâs. Kahire: Mektebetü'l-Kur'an, ts.
- İbn Battûta, Ebû Abdullah Muhammed İbn Battûta Tancî. *İbn Battûta Seyahatnâmesi*. çev. Sait Aykut. 2 Cilt. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2004.
- İbn Hacer, Ahmed b. Ali b. Muhammed. *ed-Dürerü'l-Kâmine fî 'Ayâni'l-Mietî's-Sâmine*. 4 Cilt. Haydarâbâd: Dâiretü'l-Meârifî'l-Osmaniyye, ts.
- İbn Kâdî Şühbe, Ebû's-Sıdk Takıyyüddîn Ebû Bekr b. Ahmed b. Muhammed. *Tabakâtü's-Şâfiyye*. thk. Hâfız Abdülalîm Hân. Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1987.
- İbn Zuğdân, Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. Davûd b. Sellâme. *Ferahu'l-Esmâ bi Ruhasis-Semâ'*. thk. Muhammed eş-Şerîf er-Ruhmûnî. Tunus: ed-Dâru'l-Arabiyye li'l-Kitâb, 1985.
- İsnevî, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdürrahîm b. el-Hasen b. Alî el-Ümevî. *Tabakâtü's-Şâfi'îyye*. thk. Abdullah el-Cübûtî. Bağdat: Matbatu'l-İrşâd, 1970.
- Kanat, Cüneyt. "Memlûk Devleti'nde Eğlence Kültürü". *Tarih İncelemeleri Dergisi* 22/1 (Temmuz 2007), 53-62.
- Kılıç, Mustafa. "Üdfüvî, Ca'fer b. Sa'leb". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 42/281. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Klein, Yaron. "Musical Instruments in Samâ' Literature: al-Udfuwî's Kitâb al-İmtâ' bi-ahkâm as-samâ'". *Oriens*, 1-24.
- Koprman, Kazım Yaşar. "Memlûkler". *Türkler*. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2022.
- Koprman, Kazım Yaşar. *Mısır Memlûkleri Tarihi*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1989.
- Kortantamer, Semira. "Memlûk Toplumunda Kadın". <https://www.altayli.net/memluk-toplumunda-kadin.html>
- Metzger, Evan. "Historical Representation as Resurrection: Al-Udfuwî and the Imitation of Allâh". *New Readings in Arabic Historiography from Late Medieval Egypt and Syria*. ed. Jo van Steenbergen - Maya Termonia. 429-465. Islamic History and Civilization 179. Brill, 2021.
- Naşir. "Yayıncının Mukaddimesi". *el-İmtâ' bi Ahkâmî's-Semâ'*. İstanbul: Dâru'l-Lübâb, 2019.
- Nehhâr, Ammâr Muhammed en-. "el-Mûsikâ ve'l-Gınâ fî Asrî'l-Memâlîk". *Mecelletü Câmi-atu Dimeşk* 32/2 (2016), 203-228.
- Safedî, Ebû's-Safâ (Ebû Saîd) Salâhüddîn Halîl b. İzziddîn Aybeg b. Abdillâh. *A'yânü'l-'Asr ve A'yânü'n-Nasr*. 5 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikrî'l-Muâsir, 1998.

- Safedî, Ebû's-Safâ (Ebû Saîd) Salâhuddîn Halîl b. İzziddîn Aybeg b. Abdillâh. *el-Vâfî bi'l-vefeyât*. thk. Ahmed el-Arnâvût. 29 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâs, 2000.
- Shiloah, Amnon. *The Theory of Music in Arabic Writings (c. 900–1900): Descriptive Catalogue of Manuscripts in Libraries of Europe and the U.S.A.* Munich: G. Henle Verlag, 1979.
- Şevkânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî b. Muhammed. *el-Fethu'r-Rabbânî*. thk. Ebu Musab Subhî Muhammed b. Hasan Hallâk. 12 Cilt. San'â: Mektebetü'l-Cîl, ts.
- Uludağ, Süleyman. *İslâm ve Mûsikî*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2015.
- Üdfüvî, Ca'fer b. Sa'leb. *el-İmtâ' bi Ahkâmi's-Semâ'*. thk. Cânetî b. Vessâm Dûğûz. İstanbul: Dâru'l-Lübâb, 2019.
- Üdfüvî, Ca'fer b. Sa'leb. *et-Tâli'u's-Sa'id*. thk. Sa'd Muhammed Hüseyin. Kâhire: ed-Dâru'l-Misriyye, 1966.
- Yiğit, İsmail. *Memlûkler, 648-923/1250-1517*. İstanbul: Kayıhan, 2008.

